

NÁRODNOOBRANNÁ KONCEPCIA KONZERVATÍVCA S. H. VAJANSKÉHO

JANA BALÁŽOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

BALÁŽOVÁ, J.: In a Defense of Nation: The Conception of the Conservative S. H. Vajanský
FILOZOFIA 57, 2002, No 9, p. 613

At the turn of the 19th and 20th centuries the most important among the representatives of Slovak national life, concentrated in the town Martin, was S. H. Vajanský. In his nation-defensive conception he held to the idea of a homogeneous, monolithic, Christian nation. His preference was in a rather schematic popularism, he introduced into the national consciousness the ideas of messianism, panslavism, and uncritical Russophilism, which at the turn of the centuries had a regressive effect. As an acknowledged authority he stood up against the modernization trends and progressive ideas, especially against the prowestern orientation. Despite these considerable limitations of his conception, seen from the historical perspective, he played an important role in the the process of emancipation of Slovak nation.

Od polovice 19. storočia bola pre uhorskú štátnu politiku charakteristická snaha o asimiláciu nemaďarských národov s maďarským národom a tomuto cieľu dôsledne podrobovala svoje aktivity vo všetkých sférach života v Uhorsku. Národnostný zákon z r. 1868 síce formálne upravoval národnostné vzťahy deklarováním "rovnoprávnosti všetkých obyvateľov Uhorska nezávisle od ich národnosti (ako príslušníkov jedného tzv. politického národa - "nedeliteľného jednotného uhorského národa"), nepriznával však nijaké práva nemaďarským národom v Uhorsku ako kolektívam. Vylučoval akúkoľvek politickú činnosť na 'národnostnej' platforme s cieľom brániť záujmy nemaďarských národov a pestovať národnopolitické uvedomenie medzi ich príslušníkmi" ([5], 7). Výsledkom tohto snaženia mala byť definitívna likvidácia nemaďarských národov ako samostatných kolektív.

Cieľavedomá, neustále sa stupňujúca maďarizácia nemaďarských národov znamenala vážne nebezpečenstvo pre ich národný život, viedla k postupnému decimovaniu tradičného nositeľa národných ideí - strednej triedy a inteligencie. Avšak aj napriek nijako neskrývaným snahám uhorského hegemóna započaté národnoemancipačné hnutia nemaďarských národov, počítajúc do toho i slovenský národ, prinášali svoje ovocie v podobe prežívajúceho národného povedomia, udržiavania jeho kontinuity. Vzhľadom na nemožnosť rozvíjania nielen politických aktivít, ale dokonca znemožňovanie akýchkoľvek prejavov národného vo všetkých sférach spoločenského života - kultúru a vzdelanosť nevynímajúc, národnoemancipačný zápas na Slovensku sa v tomto období niesol v znamení obrany základných národných práv. Plnohodnotné rozvíjanie národného spoločensko-politického života - národnej kultúry, zvyšovanie vzdelanostnej úrovne má na báze národného, budovanie národnopolitického uvedomenia, politických štruktúr či elit bolo v princípe nemožné. Z týchto dôvodov sa národnoemancipačné

hnutie sústred'ovalo, ba dalo by sa povedať, že takmer úplne redukovalo, predovšetkým na národnoobrannú činnosť s cieľom zachovať samotnú existenciu národa.

Reprezentantom národnoemancipačného hnutia, nositeľom národných ideí od druhej polovice 19. storočia na Slovensku bola slovenská národne uvedomelá inteligencia - uhorskou oficiálnou štátnou politikou do významnej miery zámerne decimovaná tak početne (asimiláciou), ako aj na samotnej existenčnej báze. Napriek systematickému prenasledovaniu rady národne orientovanej inteligencie sa postupne rozširovali a jej práca nachádzala širšiu odozvu i v ľudových masách - prirodzenom adresátovi ideí národnoemancipačného procesu.

Jadrom ideológie národnoemancipačného hnutia tej doby sa stali myšlienky obrany existencie slovenského národa, jeho záchrany prostredníctvom zachovania a rozvíjania jeho podstatných charakteristík - vlastného jazyka, špecifickej národnej kultúry, tradícií. Úsilie zabrániť ďalšej masívnej asimilácii prislušníkov slovenského národa stálo v základe požiadavky netrieštiť aj tak početne pomerne nedostatočnú reprezentáciu národného hnutia. V podstate to znamenalo nutnosť vzdať sa názorovej plurality v mene vyššieho princípu zachovania jednoty, čo sa v neskorších dobách stalo významným argumentom proti vnášaniu nových ideí, nových pohľadov nielen na prostriedky, ale v neposlednom rade aj na ciele národnoemancipačného zápasu.

V poslednej štvrtine 19. storočia sa i s ohľadom na rozpad Novej školy slovenskej a v podmienkach pretrvávania stagnácie národnoemancipačného hnutia upevňovala pozícia Martina ako strediska národného života, pretože práve tam sa sústreďovali sily schopné zachovávať existujúce celonárodné ustanovizne a udržiavať kontinuitu programovej orientácie národnopolitického zápasu. Martinské centrum teda udržiavalo, reprezentovalo a zároveň i utvrdzovalo tradície, ktoré sa tam vytvárali od memorandových čias ([2], 636-637).¹

So zvyšovaním národnostného útlaku stále viac rástol význam martinského centra, kde sa sústredila intelektuálna, prevažne luteránska reprezentácia národného života. Jeho najvýznamnejším predstaviteľom od začiatku 80-tych rokov bol Svetozár Hurban Vajanský (16. 1. 1847 Hlboké - 17. 8. 1916 Martin), principiálny zástanca národno-obrannej ideológie, tvorca národno-politickej línie Slovenskej národnej strany, plodný publicista a literát. Svoju ideológiu, politické presvedčenie, filozofické a estetické názory prezentoval v množstve článkov v Národných novinách, v Slovenských pohľadoch, ale i v značnom množstve literárnych diel.

Vajanský síce nie je autorom komplexnej teórie národa a nacionalizmu, ale relevantné myšlienky boli podstatou jeho celoživotnej intelektuálnej práce. Jeho koncepciu je možné vypreparovať z jeho publicistického a literárneho diela. Pridržiaval sa myšlienky homogénneho, vnútorne neštruktúrovaného, výrazne kresťansky orientovaného národa. Preferoval hodnoty schematickej ľudovosti, rurálnosti, vnášal idey

¹ Významným faktorom podpory národnoemancipačného hnutia bolo vydávanie periodík v národnom jazyku, ktoré sa zaoberali širokým spektrom aktuálnych otázok, týkajúcich sa predovšetkým kultúry, vzdelanosti v širšom zmysle slova, vedy, ale i závažných spoločenských a relevantných politických tém. V 80-tych rokoch boli obnovené Slovenské pohľady a Národné noviny existujúce od r. 1870, obe periodiká boli dlhú dobu redigované S. Hurbanom Vajanským, resp. do nich aktívne prispieval.

mesianizmu, panslavizmu, nekritického rusofilstva, čo na prelome 19. a 20. storočia nadobudlo retardačný charakter - v meniacich sa sociálnych, politických a kultúrnych podmienkach pre potenciálny rozvoj slovenského národa pôsobilo kontraproduktívne.

Najucelenejší náčrt svojej koncepcie národa a nacionalizmu podal v rozsahom neveľkej práci *Náklady a výhľady* [8] z roku 1897. Uvedomoval si určité limity slovenského národa, spočívajúce v akejsi jeho "bezstarostnosti o budúce dni", v čom podľa neho zrejme spočíval aj fakt, že "národ náš nevypracoval sám v sebe povedomú národnosť, ale zachovajúc k tomu všetky prvky, čakal, až národnosť príjde k nemu z vonku, až mu bude vštípená učením, slovom alebo faktom vonšným" ([8], 11). Paradoxne ich však nepokladal za negatívum, ktoré je nevyhnutné cieľavedomo prekonávať, ale len za čirý fakt, ktorý je nevyhnutné brať do úvahy. Akoby na obranu svojho národa hovoril, že národ sám zo seba si stvoril a proti sebe ako mase postavil ľudí - národovcov, ktorých úlohou bolo budiť národné povedomie v masách, rozvíjať ho a národ ako kolektívne bytie formovať a kultivovať. Dlhodobá buditeľská práca národovcov, zavŕšená úsilím štúrovcov a povstaním z roku 1848, rezultovala v prechode slovenského národa "zo spánku etnografického k národnej osobnosti", z masy sa stal a "vykryštalizoval sa národ" ([8], 21). Jeho postavenie ako národa a jeho práva však boli vždy spochybňované: "Autochtonný národ na svojom irečitom území" ([8], 51) predsa nemá viac práva ako ktorýkoľvek "haličský cigáň kočovný", svoje právo byť národom musí neustále brániť. Jedinú možnosť zachovania národa videl Vajanský v udržaní jeho jednoty: "Jedno, za čím je svätou povinnosťou túžiť a snažiť sa všetkým nám, je, aby sme boli *jednoliaty* celok..." ([8], 56). Výhľady národa slovenského neboli nijako optimistické, objektívne však už nebolo možné uprieť mu právo na svojbytnú existenciu. Keďže aktívna činnosť v prospech národa bola v určitých obdobiach skôr kontraproduktívna, čo mohol posúdiť aj z osobnej skúsenosti, pretože decimovala rady národovcov, uberala im zo síl, za jediný možný spôsob národnoobrannej boja pokladal pasivitu: "Pasivita nemaďarských národov nenie aktom vycibrenej úskočnej politiky, ani vzdoru a slabého kapricovania, ale je nami hlboko ľutovaný, na nás nemilosrdne vynútený stav železnej nutnosti!" ([8], 65) Tá má však za cieľ zachovať "individualitu slovenského národa", nedať si vziať "právo na typický, vlastný, samobytný a oddelený národný život" ([8], 67).

Základom Vajanského národnoobrannej myšlienkovvej línie bola štúrovská koncepcia národného hnutia slovenského národa sformulovaná v diele *Slovanstvo a svet budúcnosti* [7]. Práve toto Štúrovo dielo, poznačené hlbokou depresiou, sklamaním z postojov Viedne v porevolučnom období, roztrpčenosťou nad západoeurópskym - neslovanským - spoločensko-politickým myšlienkovým prúdením, jeho liberálno-demokratickou orientáciou, nekompatibilitnosťou so slovanským duchom, sa podstatnou mierou podieľalo na formovaní Vajanského slavianofilstva, vyúsťujúceho do nekritického rusofilstva. Vajanský prijal Štúrov náhľad na kultúru a myslenie západnej Európy, ktoré považoval za dekadentné, nemravné, nekresťanské, a preto pre slovenský národ, stavajúci svoju ideológiu na kresťanských základoch, vo svojej podstate neprijateľné. K myšlienkovému prúdeniu na západe Európy sa z týchto dôvodov staval s podozrievaním a apriórny odsudkom.

Vajanský bol výrazným predstaviteľom politického a ideologického konzervativizmu. V dobe, keď sa v západnej Európe úspešne rozvíjal kapitalizmus s vlastnými spoločensko-politickými charakteristikami, Vajanský presadzoval ideológiu odumierajúceho feudálneho sveta, sveta zemanstva a roľníctva v jeho idylickej forme.² V západnom - buržoáznom - svete nenachádzal oporu svojej koncepcie, naopak, západoeurópske spoločensko-politické dianie jej priamo odporovalo, čo Vajanskému bolo len potvrdením jeho presvedčenia, že slovenský národ sa musí spoliehať výlučne na Slovanstvo, garantom jednoty a sily ktorého bol preňho najväčší a najsilnejší slovanský národ - Rusi. Vajanský nevidel či skôr nebol ochotný vidieť negatívne stránky cárskeho Ruska, jeho politického zriadenia, vnútorných spoločenských pomerov, ale tiež expanzívnej imperiálnej politiky navonok. Cárske Rusko vnímal ako politický a kultúrny subjekt so vzrastajúcim významom nielen v rámci slovanstva, ale s potenciálom svetovej sily. Stavajúc na svojej predstave o zemanstve ako základe slovenského národa akceptoval veľmi povrchné znalosti o ruskom občinovom zriadení ako ideálny vzor pre usporiadanie vzťahov zemanstva a roľníctva na Slovensku. Rovnako pozitívnu odozvu uňho našli aj hlboko precitované kresťanské princípy položené v základoch ruskej slavianskej ideológie.

Ovplyvnený Štúrovým *Slovanstvom*, prácami ruských slavianofilov, ale tiež na základe štúdia súdobej ruskej literatúry, osobných vzťahov s niekoľkými ruskými vzdelancami³ si zidealizoval Rusko ako celok a svoju ideálnu predstavu autoritatívne presadzoval v slovenskom národoveckom prostredí.⁴

Bol presvedčený, že prirodzene pokračuje a rozvíja slavianofílske koncepcie Kollára a Štúra [8]. Zároveň ale reagoval aj na aktuálne politické dianie v Európe - na rusko-tureckú vojnu z rokov 1877 - 1878.⁵ Aktuálnou politickou situáciou posilnená orientácia na Rusko síce nemala jednoznačnú podporu celej slovenskej národneorientovanej inteligencie, bola však obecné prijatá martinským centrom, a tak vlastne reprezentovala takpovediac jej oficiálny postoj. Nekritické prijímanie myšlienok z prác ruských slavianofilov⁶ sa v politicko-ideologickej oblasti odzrkadlilo v presadzovaní

² Tému spracoval v rade prozaických literárnych diel, z ktorých možno spomenúť aspoň *Le-tiace tiene*, *Suchá ratolesť*, *Korene a výhonky*.

³ Dokonca ešte aj na začiatku 20. storočia sa Vajanský rigidne pridržiaval svojej idey. V roku 1908 absolvoval ďalšiu cestu do Ruska, ktorú chcel využiť na podporu národného života na Slovensku oboznamovaním ruskej intelektuálskej verejnosti s pomermi vlastného národa v podmienkach maďarizačného útlaku a zároveň žiadať o finančnú podporu existencne neustále ohrozovaných slovenských periodík. Z cesty opublikoval *Listy z Uhorska* [9].

⁴ Tu treba zdôrazniť, že Vajanský bol jedným z radu slovenských rusofilov, ktorí osobne navštívili Rusko a slovenskú národnú obec informovali o pomeroch v Rusku vo veľmi pozitívnom duchu: Mudroň, Škultéty, Pieter.

⁵ Potvrdením správnosti slavianskej orientácie v národnemancipačnom procese bola pre slovenských národovcov účasť Ruska v národnooslobodzovacom boji južných Slovanov (Bulharov) v rusko-tureckej vojne z rokov 1877 - 1878. Pochopená bola ako prejav solidarity veľkého "brata" so slabším, utláčaným národom v jeho boji za svoje národné oslobodenie. V období vzrastajúceho národnostného útlaku zohrávalo vedomie takto prakticky vyjadrenej solidarity mimoriadne veľkú posilňujúcu úlohu. Takú, že si slovenskí národovci v tej dobe nedokázali predstaviť aj iné ako nezištné dôvody vstúpenia Ruska do konfliktu - prirodzené využitie situácie mocným impériom vo svoj vlastný prospech.

myšlienky Všeslovanského zväzu s centrom v cárskom Rusku, prakticky sa však prejavilo predovšetkým v oblasti kultúry. Ovplyvnení silnejúcimi kontaktmi s ruskou literatúrou (preklady ruskej literatúry v Slovenských pohľadoch), martinskí konzervatívci na čele s Vajanským presadzovali myšlienku etnickej, duchovnej, kultúrnej a jazykovej príbuznosti slovanských národov. Ako svoj príspevok k jednote, k budovaniu všeslovanskej vzájomnosti prinášali dokonca ochotu vzdať sa vlastného literárneho jazyka v prospech ruského,⁶ pričom slovenčine malo zostať miesto v bežnom každodennom živote národa. Akýkoľvek "separatizmus" v rámci slovanských národov vnímali ako nebezpečenstvo pre jednotu a v nej spočívajúcu silu Slovanov⁸ [4].

Idea všeslovanstva pretvorená na vyhranené rusofilstvo reakčného typu u martinských konzervatívcov viedla k politickému mesianizmu, očakávaniu riešeni zložitej situácie zvonku, spoliehaniu sa na pomoc "veľkého ruského brata" a upadania do vlastnej politickej pasivity. Národnoemancipačný zápas zámerne zredukovali výlučne na oblasť kultúry a vzdelanosti, rozvíjania etnokultúrnych aktivít, oblasť politiky však dokonca dobrovoľne opustili. Slovenská národná strana, ktorej ideológom bol Vajanský, sa na základe negatívnych skúseností z politických pomerov v Uhorsku rozhodla nezúčastniť volieb v rokoch 1884 a 1887 a napokon i, vzhľadom na predchádzajúce skúsenosti úplne nepochopiteľne, v roku 1892, čím chcela upozorniť na nerovné podmienky nemaďarských národov v Uhorskom politickom systéme [5]. Výsledkom však bola len strata aj tých najnepatrnejších pozícií, ktoré si slovenská politická reprezentácia v spoločensko-politickej sfére Uhorska predtým vydobyla. Politická pasivita teda nepriinesla nielen očakávaný výsledok, ale naopak napomohla zakonzervovaniu a ďalšiemu prehĺbeniu krízy národnoemancipačného procesu, ale predovšetkým je nám dnes dôkazom nechoty a neschopnosti objektívne posudzovať realitu, vyvodzovať dôsledky z negatívnych skúseností, korigovať, či dokonca meniť osvojenú národnoobrannú koncepciu.

Martinskí konzervatívci presadzovali myšlienku nevyhnutnosti jednoty slovenskej národnej reprezentácie vyjadrujúcej jednotu, nedeliteľnosť slovenského národa. Neboli ochotní pochopiť existenciu názorových rozdielov na veci národné, nieto ich ešte akceptovať, či dokonca tolerovať, a to aj napriek tomu, že v slovenskom národnoemancipačnom hnutí vlastne ani nikdy takáto nimi prezentovaná situácia nenastala. Vychádzali z iluzórnej predstavy o existencii homogénneho, vnútorne ani ideovo, ani sociálne neprotirečivého národného celku, ktorý v záujme jeho zachovania mal byť chránený pred akýmkoľvek tendenciami vnútornej diferenciacie, ideovej pluralizácie, zanášanim modernizačných prvkov do ustálenej schémy.

"Pretrvávalo presvedčenie o nevyhnutnosti monolitnosti národnej ideológie, opierajúcej sa o neprotirečivú jednotu záujmov a cieľov vrstiev a skupín slovenskej

⁶V. I. Lamanskij, A. S. Budilovič, S. A. Chomiakov, I. S. Aksakov a najmä práca N. J. Danilevského *Rusko a Európa* z r. 1888.

⁷Najvýznamnejším z obhajcov ruštiny ako všeslovanského jazyka v martinskom centre bol J. Škultéty.

⁸S odsudkom sa stavali k poľskému svojbytnému - a najmä protiruskému - národnoemancipačnému hnutiu, rovnako s nepochopením sa ostro postavili voči úsiliu Ukrajincov kodifikovať vlastný ukrajinský jazyk.

spoločnosti v národnoobranom zápase. Národná ideológia mala vychádzať z ideových tradícií štúrovského romanticko-mesianistického pohybu a nemala ich prekračovať, iba čiastočne sa prispôsobovať dobovým premenám a požiadavkám národnopolitického zápasu." ([1], 105-106)

Vďaka zakorenenému a ďalej pestovanému tradicionalizmu v slovenských národoveckých kruhoch však vplyv Martina naďalej pretrvával, a to i napriek napredujúcej diferenciácii politického života na Slovensku na konci 19. storočia. Kritické hodnotenie z viacerých strán si martinské konzervatívne centrum vyslúžilo predovšetkým svojou neústupnosťou vo veci výlučného práva byť jediným reprezentantom slovenského národa, neochotou recipovať myšlienky modernizácie ideológie národnoemancipačného hnutia,⁹ spoločensko-politickej situácie, politických ideí, zámerným pestovaním ideového izolacionizmu.

Ideovej diferenciácii, snahám o prekonanie izolacionizmu, do ktorého sa národnoobraná ideológia martinského centra postupne zámerne dostala, vymaňovaniu sa z pasivity však nemohli ďalej brániť. Tieto sa stali charakteristickými črtami nástupu novej generácie slovenskej inteligencie na scénu.

Výrazne sa prejavili u mladých intelektuálov vychovávaných v Prahe a vo Viedni, ktorí predovšetkým pociťovali potrebu vystúpiť s vlastnou, potenciálne efektívnejšou predstavou o zmenách politického a kultúrneho života na Slovensku. Pre ďalší vývoj bola významná skupina mladých intelektuálov pôvodne sústredených v pražskom akademickom spolku Detvan, ktorí sa neskôr sformovali okolo časopisu Hlas. Hlasisti sa programovo prihlásili k T. G. Masarykovi, prijali jeho filozofické zásady realizmu, aktivizmu a konkrétnej drobnej práce. Hlasisti však nepredstavovali jednotný myšlienkový prúd, boli vnútorne diferencovaní, časopis Hlas sa v podstate stal tribúnou rôznych názorov nastupujúcej generácie intelektuálov, ktorí, snažiac sa o obrodu národného života, pociťovali potrebu reagovať na petrifikované názory konzervatívcov, predovšetkým martinských, a najmä sa snažili ich radikálnym spôsobom zmeniť.

K programu hlasizmu sa prihlásil aj Milan Hodža, reagujúci aj na problémy národnoemancipačného hnutia slovenského národa. Svojimi názormi sa dostal do priameho sporu s martinskými konzervatívcami, menovite s Vajanským, ktorého vo svojich polemických článkoch nijako nešetřil. Oproti v slovenskom národoveckom prostredí prijatému náhľadu na otázky národa a nacionalizmu Hodža hlásal nutnosť komplexného chápania fenoménu národ - nielen z hľadiska etno-kultúrneho a jazykového, ale aj politického a hospodárskeho. "Svojbytné, aktívne (a na toto adjektívum kládol Hodža zvláštny akcent) uplatnenie slovenského národa v stredoeurópskych kultúrnych a politických súvislostiach považoval Hodža za reálne len vtedy, ak Slováci prekonajú národnú pasivitu a fatalizmus, nachádzajúci často svoj výraz v istej podobe elegického mesianizmu." ([3], 57) Hodža teda slovenský národ zasadzoval do celkom iných priestorových súradníc, ako to robili martinskí konzervatívi, ktorých nekritické rusofilstvo

⁹V románe *Kotlín* Vajanský až podráždene reagoval na pokrokárstvo masarykovcov v slovenskom prostredí - na hlasistov. až ho zmenil na pamflet. Ako bolo zvykom pri objavení sa nového literárneho diela, nepovšimnutý nezostal ani v tábore Vajanského obhajcov, ale rozhodne ani v tábore oponentov, u ktorých si zaň vyslúžil zžieravú kritiku (Šrobár, Vavro: *Vajanský: Kotlín* [6]).

podrobil ostrej kritike. Odklonil sa od neperspektívneho napojenia sa na mŕtve feudálne rezíduum cárskeho Ruska a pozornosť upriamil na progresívnu Európu. Hodža tiež oproti tradične akceptovanému pasivizmu zdôrazňoval nevyhnutnosť aktivizácie národného života: "Aktívnu sebarealizáciu slovenského národa Hodža podmieňoval okrem iného aj tým, že sa odmietnu abstraktné idealistické horlenia typu úvah Svetozára Hurbana Vajanského." ([3], 57-58) Ostro ho odsudzoval pre dobrovoľnú pasivitu a postupnú izoláciu slovenského národnoemancipačného hnutia i v obmedzených uhorských pomeroch, do ktorej ho napokon uvrhol a ktorej reálne nebezpečenstvá si hádam ani v plnom rozsahu, ak vôbec, neuvedomoval. Hodža aj ako praktický politik zdôrazňoval nevyhnutnosť nahradenia veľkolepých nacionalistických fráz konkrétnou drobnou prácou národa v prospech národa. "A že na úkor prebujneného slovíčkarenia nemá dosť sily a odvahy konať a že jeho martinsko-národnárske konzervatívne náhľady nemôžu byť reálnou a konkrétnou pomocou pre zbedačený slovenský národ a skôr mu v danej situácii škodia ako pomáhajú." ([3], 58)

Hodžom artikulovaná ostatne citovaná výhrada bola všeobecne prijatým kritickým postojom hlasistov voči martinským národniarom. Hlasisti od samých začiatkov svojho vystúpenia príkro odsudzovali štúrovskú heglovskú idealisticko-romantickú koncepciu, ktorá podľa nich negatívne ovplyvňovala nasledujúce generácie národovcov. Z nej vyplýval konzervatistický príklon k špekulácii, romantizmu, idealizmu, náboženstvu, mysticismu, k mesianisticko-pasívnym postojom, až fatalizmu, odmietanie západných ideí a dobrovoľný ideový izolacionizmus, ale i (dokonca aj osobnú) neznášanlivosť k pokrokovým ideám a ich nositeľom. Hlasisti v priamom protiklade vyzdvihovali úlohu rozumu, vedy, vnášali prvky realizmu, aktívnosti, preferovali praktické riešenia, vytvárali pôdu pre otváranie sa modernizačným tendenciám zo Západu. Slovenský národ umiestňovali do stredu Európy, pričom zdôrazňovali jeho väzby na západnú Európu. Oproti úzkym zväzkom s Ruskom, vyplývajúcim zo štúrovskej slavianofilskej koncepcie, postavili zväzok česko-slovenský, založený na kollárovskej koncepcii a majúci i historické zakotvenie. A v neposlednom rade je významné i to, že skôr ako minulosťou zaoberali sa prítomnosťou a predovšetkým budúcnosťou národa.

I národ sám chápali komplexnejšie. Ak Vajanský kládol dôraz na úlohu inteligencie, ktorú chápal ako reprezentanta národa, cez ktorého sa uskutočňuje jeho emancipácia, kým ľud je bázou, z ktorej sa inteligencia vytvára a na ktorú - pasívnu - ďalej pôsobí, hlasisti ponímali národ v širšom zmysle slova, ako ľud, a tak aj ich postulát aktivizácie národa znamenal skutočnú aktivizáciu všetkých vrstiev národa, národa ako celku.

Hlasisti predstavovali najvýznamnejší opozičný myšlienkový prúd. Ich sila spočívala v odvahe vniesť pokrokové idey do prostredia pokroku nepriateľskému. Napak ich slabosť spočívala v ideovom eklekticisme (ktorý ostatne vôbec nepopierali), ale aj v účelovom negativizme najmä vo vzťahu k martinskému centru. Odsúdili ideové východisko Martinčanov - štúrovskú národnoemancipačnú koncepciu, pritom ale nedocenili pozitíva, ktoré do slovenského národnoemancipačného hnutia priniesla, a dokonca úplne im unikol jej nesporný dobový význam. Napriek všetkým limitom ich nesporným prínosom k súdobému riešeniu problému národa bolo prinesenie úplne

nového, potenciálne uskutočniteľného národnoemancipačného programu do slovenského prostredia.

Ideový konflikt hlasistov s martinskými konzervatívcami je potvrdením prehĺbovania diferenciácie názorov v národnoemancipačnom hnutí ku koncu 19. storočia a postupného prieniku modernizačných tendencií do stojatých vôd slovenského národného života. Stret ideológií dvoch svetov - zanikajúceho tradicionalistického konzervatívneho a pokrokového - bol prejavom reálnych spoločensko-politických zmien vo vnútri slovenského národa, ale i v širšom kontexte spoločensko-politického pohybu vo svete. Poukazoval na prebiehajúcu, postupne sa prehĺbujúcu diferenciáciu myšlienkového pohybu na Slovensku navzdory úporne udržiavaným predstavám o homogénnosti národa a jeho ideológie.

Vajanský zastával v tomto konflikte významné postavenie. Už za svojho života bol rovnako adorovaný, ako aj zaznávaný, jeho príspevok do národnoemancipačného hnutia bol posudzovaný práve tak bezvýhradne pozitívne, ako aj nesporne negatívne. Z hľadiska objektívnosti je nutné pristupovať k jeho dielu bez emócií, s prihliadnutím na historický kontext, len tak sa objaví plasticita jeho každodennej práce v prospech národa, ale aj obmedzenia, ktoré mu nedovoľovali prekročiť svoj Rubikon.

LITERATÚRA

- [1] BAKOŠ, V.: *Kapitoly z dejín slovenského myslenia*. Bratislava 1995.
- [2] *Dejiny Slovenska III*. Bratislava, VEDA 1992.
- [3] KOLLÁR, K.: "Vývin v chápaní problematiky nacionalizmu a národa v diele M. Hodžu (v predvojnovom a mezivojnovom období)." In: PEKNÍK, M. a kol.: *Milan Hodža, štátnik a politik*. Bratislava, VEDA 2002.
- [4] PODRIMAVSKÝ, M.: "Rusofilstvo ko prejav národnoobrannej ideológie slovenského národného hnutia v osemdesiatych a deväťdesiatych rokoch 19. storočia." In: *Historické štúdie XX.*, Bratislava, VEDA 1976.
- [5] PODRIMAVSKÝ, M.: *Slovenská národná strana v druhej polovici XIX. storočia*. Bratislava, VEDA 1983.
- [6] ŠROBÁR, V.: "Vajanský: Kotlín." In: *Hlasy v prúdoch času*. Bratislava 1983.
- [7] ŠTÚR, L.: *Slovanstvo a svet budúcnosti*. Bratislava 1993.
- [8] VAJANSKÝ, S. H.: *Náklady a výhľady*. Odtisk z Národných Novín. Turčiansky Sv. Martin 1897.
- [9] VAJANSKÝ, S. H.: *Listy z Uhorska*. 40 listov uverejnených v ruských novinách "Moskovskije novosti" v priebehu roku 1908, Martin 1977.

Príspevok vznikol vo Filozofickom ústave SAV ako súčasť grantového projektu č. 2/1105/21.

PhDr. Jana Balážová, CSc.
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava
SR
e-mail: filojaba@klemens.savba.sk